

Kurpie - gwara i kultura

prof. dr hab. Barbara Falińska

GWARA KURPIOWSKA NA WARSZTACIE DIALEKTOLOGÓW I ETNOGRAFÓW

1. Gwara a język literacki

Człowiek ze swoją mową zrośnięty jest ciaśniej

Niż drzewo z ziemią. Jakże więc nie kochać baśni

Twego dzieciństwa mowo (M. Jastrun, Poemat o mowie)

Dzieciństwo naszej mowy przypada na okres staropolski, w którym wszyscy Polacy posługiwali się pierwotną odmianą języka. Odziedziczyliśmy ją z prasłowiańszczyzny, podobnie jak inni Słowianie, z którymi tworzymy wspólną rodzinę językową. Łączą nas te same korzenie kulturowe. Mamy podobną gramatykę i podstawowy zasób słów, co sprawia, że w państwach słowiańskich potrafimy się porozumiewać bez czynnej znajomości miejscowego języka i czujemy się mniej obco.

W nauce tę staropolską mowę początkowo nazywano narzeczem, a później gwarą lub dialektem (z grec. *diálektos*), dla odróżnienia od języka literackiego (inaczej ogólnopolskiego lub ogólnego). Te obydwie nazwy są dziś używane powszechnie, niekiedy w różnych wariantach znaczeniowych. Do rozbitcia dzielnicowego w Polsce gwara była tylko językiem mówionym, później zaczął się tworzyć stopniowo dialekt kulturalny. W oficjalnych kontaktach państwowych posługiwano się łaciną aż do w. XVI, tj. do okresu, w którym polski język ogólnonarodowy był już na tyle ukształtowany, że mógł ją zastąpić. Do literatury wprowadził go Mikołaj Rej z dobrze znaną sentencją:

A niechaj narodowie wždy postronni znają,

Iż Polacy nie gęsi, iż swój język mają.

Od tego czasu rozwój języka literackiego szedł odmienną drogą niż rozwój gwar. Gwary nadal się rozwijały samorzutnie - jak chwasty w ogrodzie, przekazywane tradycyjnie z pokolenia na pokolenie bez nakazów i zakazów poprawnościowych, podczas gdy język literacki podlegał systematycznej uprawie czyli kulturze, skodyfikowany i tak jak rośliny hodowane - objęty staraniem, pielęgnowany, oczyszczany z wyrazów i form nie mieszczących się w normie, jak ogród z chwastów.

Powstanie nowej odmiany języka było konieczne. Gwara nie mogła przejąć funkcji spełnianej przez łacinę, ponieważ nie była mową jednolitą, zrozumiałą dla wszystkich Polaków. Dziś także możemy obserwować ten stan, wystarczy pojechać na Kaszuby lub na Śląsk. Brak komunikacji między poszczególnymi plemionami sprawiał, że każda dzielnica

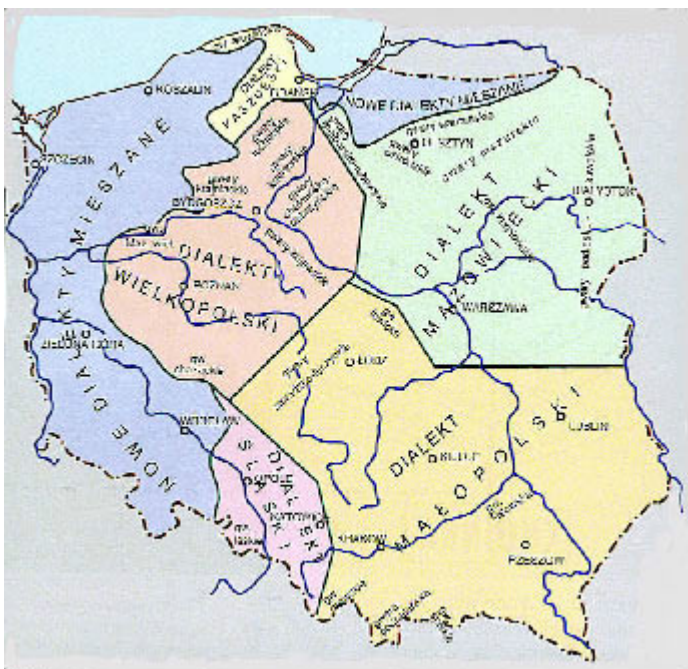
inaczej rozwijała swój język, zwłaszcza słownictwo, tworzyła swoje odrębne nazwy i wchłaniała obce. Zostało to potwierdzone przez przysłowie: Co inna wieś, to inna pieśń. Pomyślmy tylko, ile nazw obocznych powstało tylko na określenie samych ziemniaków: mazowieckie kartofle, góralskie grule, poznańskie pyry, śląskie kobzole czy też kresowe i białostockie bulwy. I raz jeszcze przywołajmy poemat Jastruna:

...słowa formowały się, dźwięczały głoski,
Rdzeń wyrazów obrastał w zielone odrostki,
I ten język szlachecki, mieszczański i chłopski
Twardą korą okrywał się, oblekał w dzieje -
I długo pracowali prości kołodzieje

I stroiciele lutni w gwarze gospodarstwa
Słowotwórczego, zanim dźwięk sztuka drukarska
Przełożyła na znaki odcisniętych liter,
Tak rósł potoczny język Rzeczypospolitej

2. Gwary polskie w świetle geografii lingwistycznej

Dzieje naszego języka są niezwykle ciekawe. Aby je poznać dokładniej, już w końcu XIX wieku rozpoczęto badania gwaroznawcze, które (z przerwami wojennymi) trwają do dziś. Tak jak botanika stara się poznać cały świat roślinny, tak językoznawstwo zainteresowane jest wszystkimi odmianami języka. Znajomość gwar pozwala nie tylko lepiej zrozumieć historię języka, ale rzuca nowe światło na rozmaite fakty dotyczące historii Polski, na powiązania między plemionami i narodami, na kontakty polityczne, gospodarcze i kulturowe w czasach dawnych, z których brak dostatecznych dokumentów pisanych. Dialektologia polska ma już w swoim dorobku dwa atlasy ogólnonarodowe i kilka atlasów regionalnych. Analiza zamieszczonych w nich map pozwoliła na ustalenie podziałów terytorialnych Polski według poszczególnych zjawisk językowych z zakresu wszystkich dziedzin (wymowy, odmiany, słowotwórstwa, słownictwa), a także na opracowanie podsumowania przedstawiającego wyodrębniające się obszary gwarowe. Informuje o nich zamieszczona niżej mapa.

Mapy są najcenniejszym źródłem informacji o przeszłości, ponieważ pozwalają na porównywanie zasięgów geograficznych nazw i znaczeń, a przez to podają więcej informacji o ich genezie i wędrówkach przez stulecia. Słowa są jak mosty przerzucone nad wiekami, z których można oglądać treść upłynionych zdarzeń lub jak bramy, za którymi kryją się nowe, dotychczas nieznane światy - mówił profesor Doroszewski. Te złote myśli w dydaktyce uniwersyteckiej ilustrowane są często przykładem z życia języka: gdybyśmy nic nie wiedzieli o odkryciu Mikołaja Kopernika, żywe do dziś powiedzenia: słońce wschodzi, słońce zachodzi zwróciłyby uwagę badaczy na wcześniejszą teorię. Język jest zjawiskiem społecznym i wszystko, cokolwiek umysł ludzki wytwarza, znajduje w nim swoje odbicie. Dla wyrażenia nowych pojęć, nowych treści konieczne jest tworzenie nazw i form nowych lub przekształcanie już istniejących, a więc moglibyśmy powiedzieć, że wyrazy - tak jak ludzie - rodzą się i umierają. Nie są potrzebne młodszemu pokoleniu, jeśli się odnoszą do sprzętów lub czynności nieaktualnych, zastąpionych przez nowsze wytwory kultury duchowej bądź materialnej. Trwają dłużej - zazwyczaj już biernie - w mowie najstarszego pokolenia i wraz z nim odchodzą w niepamięć. Trzeba je ocalić dla nauki, dla przyszłych pokoleń. Ginące wytwory kultury materialnej przechowywane są w muzeach, opisywane w księgach, bogato udokumentowanych ilustracjami. Ginące słowa i znaczenia są ocalane od zapomnienia w słownikach, atlasach językowych i w opracowaniach monograficznych, aby mogły służyć lepszemu poznawaniu historii i przekazywaniu jej kolejnym pokoleniom.

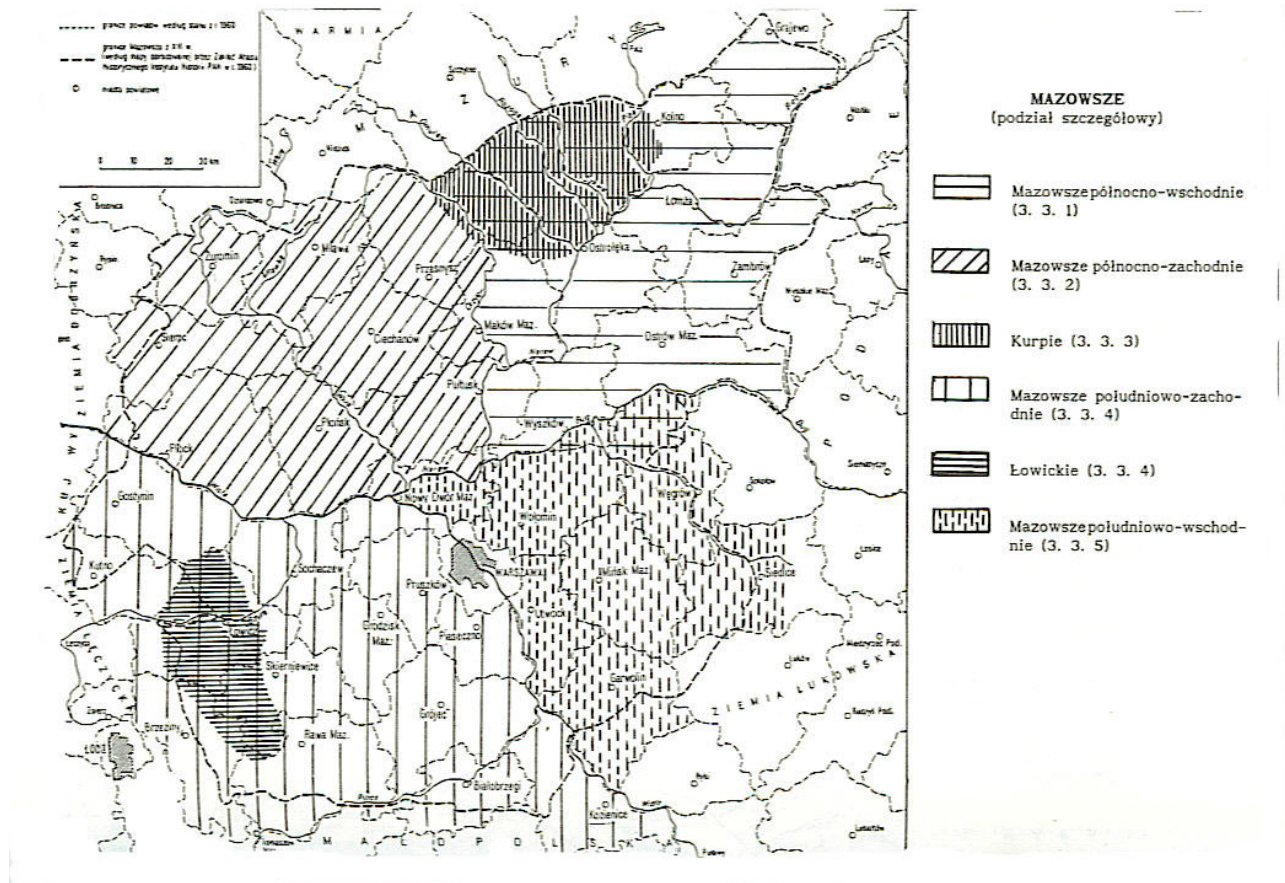
3. Gwary Mazowsza

Gwary Mazowsza w ujęciu genetycznym obejmują całą Polskę północno-wschodnią, a więc Mazowsze w granicach historycznych z XVI w., Mazury, Suwalszczyznę, Podlasie i kresy północno-wschodnie. Systematyczne badania tych gwar prowadzone były pod kierunkiem Witolda Doroszewskiego w okresie międzywojennym przez Katedrę Języka Polskiego Uniwersytetu Warszawskiego, a po wojnie przez Pracownię Dialektologiczną Zakładu Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Obszar mazowiecki ma swoje proporcjonalne miejsce w atlasach językowych obejmujących całą Polskę, także w atlasach ogólnosłowiańskim i europejskim, ponadto w monografiach ogólnopolskich, wykorzystujących metodę geografii lingwistycznej, poświęconych różnym działom słownictwa. Reprezentowane w nich gwary Mazowsza pochodzą z niewielkiej liczby wsi (od kilku do pięćdziesięciu) zbadanych przez profesjonalistów, co nie odzwierciedla dostatecznie językowego obrazu regionu, najbardziej zróżnicowanego po Kaszubach. Profesor Kazimierz Nitsch z Krakowa, nazywany ojcem dialektologii polskiej, stwierdził, że: „(...) uproszczony charakter zmian morfologicznych, a wreszcie odbijająca się w słowniku odrębność pewnych zjawisk kultury materialnej, wszystko to bezwzględnie przeciwstawia Mazowsze razem wziętym Małopolsce, Śląskowi, Wielkopolsce a nawet Kujawom”². Toteż po przeprowadzeniu badań na obszarze Warmii, Mazur i Ostródzkiego podjęto pracę nad atlasem regionalnym gwar mazowieckich. Opracowanie takiego atlasu wymagało przeprowadzenia badań w bardzo gęstej siatce punktów, uzupełniającej opracowania syntetyczne, a to już przekraczało możliwości placówek naukowych. Powstała więc koncepcja nawiązania do metody korespondencyjnej, wypróbowanej przed I i II wojną i podjęcia współpracy ze szkołami, a także z miłośnikami regionu, zrzeszonymi w różnych towarzystwach społeczno-kulturalnych i naukowych. W 1934 r. profesor Doroszewski zwracał się z apelem do miłośników kultury ludowej za pośrednictwem wychodzącego pod jego redakcją czasopisma *Poradnik Językowy*, ogłaszając na jego łamach kolejne kwestionariusze z ilustracjami dawnych narzędzi. Uzyskane tą drogą materiały uległy niemal całkowitemu zniszczeniu w czasie wojny. Zostały nieliczne egzemplarze. Po wojnie metoda ta podjęta została na nowo przez Pracownię Dialektologiczną Zakładu Językoznawstwa PAN w Warszawie, kierowaną również przez profesora Doroszewskiego. Początkowo rozwijano ją na Mazowszu, a później także na Podlasiu.

Pierwszą instytucją, która nie zawiodła naszych oczekiwań, było Płockie Towarzystwo Naukowe. Towarzystwo finansowało sukcesywnie druk 6 kolejnych zeszytów kwestionariusza do badań słownictwa ludowego (zawierających łącznie około 3000 pytań), rozsyłało je do mazowieckich instytucji oświatowych i kulturalnych, a zwrócone po wypełnieniu ankiety przekazywało do Pracowni. W ten sposób liczba miejscowości zbadanych bezpośrednio przez dialektologów powiększyła się wielokrotnie. Dzięki społecznej pomocy powstał 10-tomowy *Atlas gwar mazowieckich*, mający duże znaczenie dla historii nie tylko badanego regionu, ale również dla historii gwar ogólnopolskich i słowiańskich, a także dla dyscyplin pokrewnych.

Za przykładową ilustrację obrazu językowego Mazowsza posłuży mi mapa syntetyczna, opracowana przez Annę Kowalską, przedstawiająca w sposób schematyczny główne obszary, wyodrębniające się na wielu mapach poświęconych zasięgom nazw określonego desygnatu (przedmiotu, czynności, cechy, końcówki, przyrostka),

zasięgom znaczeń czy odcieni znaczeniowych określonej nazwy lub wariantów artykulacyjnych wskazanej głoski. W ramach artykułu nie sposób omawiać wszystkich kompleksów terenowych. Zainteresowany Czytelnik znajdzie je w książce Anny Kowalskiej, syntetyzującej zawartość merytoryczną Atlasu, zatytułowanej: Podziały językowe Mazowsza na tle podziałów pozajęzykowych. Autorka podaje w niej najważniejszą bibliografię prac dotyczącą całego Mazowsza, w tym i Kurpiowszczyzny.

Atlas gwar mazowieckich, mimo bogatej treści, nie wyczerpuje problematyki badawczej. Wiedza zapisana w pamięci najstarszego pokolenia mieszkańców wsi jest ważna dla poznania tradycyjnej kultury i zasługuje na ocalenie od zapomnienia w możliwie największym zakresie. Każda wieś powinna stać się obiektem badań. Toteż od początku podjęliśmy drugie zadanie - opracowanie tematycznego słownika gwar mazowieckich. W ciągu stosunkowo krótkiego czasu pozyskaliśmy kilkudziesięciu nauczycieli krajoznawców i członków młodzieżowych kół krajoznawczo-turystycznych z wielu szkół. (Organizacyjnym formom tej współpracy przeszkodziły zmiany administracyjne dotyczące województw.) Z czasem do współpracy z naszym zespołem przystąpiły inne instytucje, a mianowicie: Mazowieckie Towarzystwo Kultury wspólnie z Ośrodkiem Badań Naukowych i Łowżyńskie Towarzystwo Naukowe imienia Wagów. Mają one w swoich założeniach statutowych wspieranie tego typu badań i czynią to do dziś z mniejszym lub większym rezultatem, mniej lub bardziej systematycznie, przyczyniając się do społecznej budowy najbardziej trwałego pomnika gwary i tradycyjnej kultury regionu, pomnika, którego niezniszczalnym tworzywem są ginące słowa.

4. Udział szkół w badaniach gwaroznawczych

Współpraca językoznawców ze szkołami ma już długą powojenną tradycję. Za zgodą Ministerstwa Oświaty i Wychowania objęła ona nie tylko nauczycieli, ale i młodzież szkolną. W okresie początkowym, najtrudniejszym organizacyjnie, z pomocą przyszedł Szkolny Ośrodek Krajoznawczy przy Kuratorium Województwa Warszawskiego. Na nasze apele erw pozytywnie odpowiadali najpierw nauczyciele krajoznawcy, a za ich zachętą uczniowie zrzeszeni w szkolnych kołach krajoznawczo-turystycznych i niektórzy harcerze. Wśród nauczycieli najwięcej było geografów i historyków, najmniej polonistów. Wiedza z zakresu historii języka polskiego nie jest uzupełniana na studiach polonistycznych nauką historii Polski, choć ściśle się z nią łączy, być może dlatego brak wśród polonistów zainteresowania problematyką regionalną (rezygnacja ze ścieżki w realizacji programu). Wiedza podręcznikowa uczniów, wynoszona z lekcji historii, powinna być uzupełniana wycieczkami do miejsc historycznych, pogłębiana przez współudział w tworzeniu izb pamięci, uczestniczeniem w obchodach rocznicowych, a wówczas konieczność dokumentowania naszych dziejów byłaby powszechniej rozumiana i doceniana. Potrzeba tworzenia słowników jest tak samo ważna, jak potrzeba gromadzenia eksponatów muzealnych, obrazujących nasze dziedzictwo z zakresu kultury materialnej, w czym społeczeństwo służy etnografom niemałą pomocą. Gwaroznawstwo jest taką dziedziną badań, która wymaga chyba największego zaangażowania społecznego, największej liczby rąk do pracy w terenie, choć nie jest to upowszechnione w świadomości społecznej. Doskonale rozumiał to wielki polski regionalista – Stefan Żeromski, który po odzyskaniu niepodległości pisał: Językoznawca powinien właściwie tylko segregować zebrane materiały. Samą pracę notowania topografii rzeczy-wyrazów powinna wykonywać inteligencja polska wszystkich dzielnic (...). Uważam, iż, na przykład, wędrowki po kraju skautów, studentów i starszych uczniów mogłyby sobie obrać za cel zbieranie wyrazów, jak się zbiera kwiaty lub motyle. (...) Nastręcza się pytanie, czy ta praca jest tak dalece pilna, ażeby ją w sposób zbiorowy i masowy prowadzić. Otóż tak jest niewątpliwie. Długo oczekiwany rozwój szkolnictwa wyższego i niższego, obejmujący także młodzież wiejską, przy ogólnym podniesieniu się stopy życia wiejskiego, spowoduje, jeżeli nie zupełny zanik, to głębokie przyćmienie gwary. (...) Jest to proces, z pewnością, nieunikniony, lecz też tym gorętsze i szybsze musi być notowanie zasobów gwarowych⁵.

Praca badawcza toczy się nieprzerwanie, choć z rozmaitych przyczyn jej formy ulegają zmianom. Przez wiele lat młodzież szkolna uczestniczyła w wakacyjnych obozach gwaroznawczych, aby pod okiem doświadczonych pedagogów i kadry naukowej nauczyć się metody badań gwaroznawczych i zrozumieć sens tej pracy. Istnieje ogromna potrzeba reaktywowania szkolnego ruchu krajoznawczego, który miał tak piękne tradycje aż do roku 1970, w którym szkolne koła krajoznawcze zostały oddane pod opiekę Polskiemu Towarzystwu Turystyczno-Krajoznawczemu, co równało się ich likwidacji. Dziś jeszcze niewiele szkół dba o to, by uczniowie poznawali swoją małą ojczyznę, by chcieli się do niej przyznawać, by nie wstydzili się mowy dziadków, by szanowali ich wartości kulturowe, by trafiła im do serca prośba poety:

Ale nie depreczcie przeszłości ołtarzy,

Choć macie sami doskonalsze wznieść;

Na nich się jeszcze święty ogień żarzy

I miłość ludzka stoi tam na straży,

*I wy winniście im cześć!*⁶

5. Perspektywa badań

Pod wpływem troski o czystość języka literackiego w kręgach ludzi wykształconych rozszerzyło się błędne pojmowanie, że gwara to zły, zepsuty język ogólny, którego trzeba się wstydzić, gdyż kompromituje mówiących. Ten okres mamy już szczęśliwie za sobą. Coraz rzadziej słyszymy niesłuszne opinie, ale i gwary mamy coraz mniej, zwłaszcza na Mazowszu, Podlasiu i Suwalszczyźnie. Jeszcze posługują się nią ludzie najstarsi, ale zbyt szybko odchodzą. Musimy się spieszyć się z dokumentowaniem ich dawnego życia, które znalazło odbicie w gwarowej mowie, w nazwach, zwrotach,

przysłowia, konstrukcjach składniowych, w wymowie i odmianie.

Każda gwara zasługuje na wszechstronne opracowanie jako nieocenione źródło wiedzy o regionie, niestety, źródło wysychające z każdym dniem. Przy dobrze zorganizowanej współpracy instytucji naukowych, oświatowych i kulturalnych z władzami samorządowymi i osobami związanymi uczuciowo z małą ojczyzną można jeszcze z wielokrotności naszą dotychczasową wiedzę o gwarze, zanim stanie się ona językiem martwym. Toteż mnie, jako badacza gwary mazowieckiej, mającego na warsztacie pracę zbiorową nad tematycznym atlasem i słownikiem gwary kurpiowskiej, bardzo cieszy perspektywa współpracy z Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce, ponieważ przyniesie ona z pewnością wielostronne korzyści.

Kwestionariusz działowy do badań słownictwa ludowego

Informacje dotyczące badanej miejscowości

Nazwa wsi Poczta Data zapisu	Gmina Powiat Województwo
------------------------------------	--------------------------------

1. Jaka jest gwarowa nazwa wsi?
2. Czy poszczególne części mają odrębną nazwę? .
3. Czy ludność wsi wywodzi się od uwłaszczenia chłopów?
4. Jakie istniały rodzaje rzemiosł ludowych w tej miejscowości?
5. Czy istniało tu zjawisko emigracji?
6. Czy istniało wychodźstwo na roboty sezonowe?
7. Czy we wsi jest szkoła podstawowa, kiedy założona, liczba oddziałów?
8. Czy we wsi jest urząd gminy, poczta, ośrodek zdrowia itp.?.
9. Jakie szlaki komunikacyjne przebiegają przez wieś?

Charakterystyka informatora

1. Imię i nazwisko informatora
2. Miejsce i rok urodzenia
3. Miejsce i rok urodzenia obojga rodziców informatora: a) ojca, b) matki
4. Wykonywany zawód
5. Okresy pobytu poza wsią
6. Wykształcenie
7. Stosunek do wypełniającego kwestionariusz: Warunki, w jakich był wypełniany kwestionariusz

Rolnictwo

1. Jak się nazywa (dalej skrót: Jsn.) najczęściej używane narzędzie do orania?
2. Jsn. ta część pługa, którą trzyma się rękami?
3. Jsn. ta część pługa, która odkłada ziemię na bok?
4. Jsn. ta część pługa, na której sunie on po ziemi?
5. Jsn. pług, który orze dwie skiby?
6. Jsn. narzędzie z drzewa, którym dawniej orano ziemię?

7. Jsn. pole dziczałe i nieuprawiane przez wiele lat?
8. Co trzeba było zrobić z drzewami, żeby mieć pole orne po lesie?
9. Jsn. pole obsiane po raz pierwszy po dawnym lesie?
10. Jsn. kawałek płótna, z którego sieje się zboże?
11. Jsn. maszyna do siania zboża?
12. Jsn. wszystkie zboża siane jesienią?
13. Jak się mówi o życie, kiedy kwitnie?
14. Jsn. choroba pszenicy, kiedy w ziarnkach jest brązowy pyłek?
15. Jsn. wszystkie zboża siane na wiosnę?
16. Jsn. zboże uprawiane na kaszę, mające drobne białe kwiaty i czerwone łodygi?
17. Jsn. roślina o trzech listkach, kwitnąca czerwono i uprawiana na paszę?
18. Jak się mówi a) na całe b) na przekrojone kartofle do sadzenia?
19. Jsn. narzędzie którym się kosi?
20. Jsn. kij, na którym osadzona jest kosa?
21. Jsn. rączka u kosiska?
22. Jsn. wygięty pręt przy kosisku koło kosy?
23. Jsn. boczna, szeroka część kosy?
24. Jsn. sam koniec kosy?
25. Jsn. to, czym przymocowuje się kosę do kosiska?
26. Jsn. narzędzie do zgarniania trawy?
27. Jsn. kij, na którym osadzone są grabie?
28. Jsn. narzędzie, którym układa się siano w kopy i potem podaje się na wóz?
29. Jsn. kij, na którym osadzone są widły?
30. Jsn. to, w czy siedzi trzonek od wideł?
31. Jak się nazywa człowiek, który kosi kosą?
32. Jsn. kobieta, która odbiera zboże za kosą?
33. Jsn. narzędzie, którym dawniej żęto zboże?
34. Jsn. ta część snopa, w której jest ziarno?
35. Jsn. ręczne narzędzie do młócenia?
36. Jsn. ta część cepów, którą się bije?
37. Jsn. człowiek, który młóci cepami?
38. Jsn. słoma z wymłóconego żyta?
39. Jsn. słoma z wymłóconej pszenicy?

Przygotowanie pokarmów

1. Jsn. studnia przedstawiona na rysunku?
2. Jsn. słup stojący przy studni z żurawiem?
3. Jsn. belka, która się waży na tym słupie?
4. Jsn. drążek zawieszony u boku żurawia?
5. Jsn. naczynie do wyciągania wody ze studni? a) drewniane, b) blaszane?
6. Jsn. nosidło do noszenia na ramionach wiader wody?
7. Jsn. to, czym dawniej rozpalano ogień?
8. Jsn. materiał zapalny, którego używano dawniej do krzesiwa?
9. Jsn. żywiczne kawałki drzewa, którymi łatwo rozpala się ogień w kuchni?
10. Jsn. to, na czym się gotuje?
11. Jsn. płyta kuchenna?
12. Jsn. kółka do zakrywania otworów w tej płycie?
13. Jsn. kratka w kuchni, przez którą przelatuje popiół? Ruszt
14. Jsn. naczynie, w którym się gotuje? Baniak, garnek
15. Jsn. przykrycie garnka? Pokrywka
16. Jsn. naczynie do gotowania z długą rączką? Rondelek
17. Jsn. okrągłe naczynie do smażenia z rączką? Patelnia

18. Jsn. gliniane naczynie do ucierania maku? Makutra
19. Jsn. dwa gliniane garnki, złączone razem, w których nosiło się jedzenie na pole? Dwojaczki
20. Jsn. duża drewniana łyżka do mieszania? Warzocha
21. Jsn. piec chlebowy? Piec
22. Jsn. dno w piecu chlebowym? Klepisko
23. Jsn. narzędzie do poprawiania ognia w piecu? Haczyk
24. Jsn. narzędzie do wygarniania węgla z pieca? Miotła
25. Jsn. płaskie ciasto, upieczone przed chlebem? Podpłomyk
26. Jsn. mały chlebek zrobiony z resztek ciasta? Wyskrobek
27. Jsn. naczynie do ciasta, dłubane w drzewie? Niecka
28. Jsn. pierwszy kawałek chleba z nowego bochenka? Przylepka
29. Jsn. to, czym się przesiewa mąkę? Sito
30. Jsn. to, czym się przesiewa żyto? Przetak
31. Jsn. narzędzie, w którym dawniej robiono kaszę? Stępa
32. Jsn. tłuczek do stępy? Stępor, bijak
33. Jsn. narzędzie, w którym dawniej mielono mąkę? Żarna
34. Jsn. naczynie do wyrobu masła? Masielnica
35. Jsn. kij z kółkiem do ubijania masła? Tłuczek

Meteorologia ludowa

1. Jsn. wiatr, wznoszący wysoki słup kurzu? Wir
2. Jsn. bardzo drobny deszcz, siąpiący kilka dni? Mżawka
3. Jsn. kolorowe półkole na niebie po burzy? Tęcza
4. Jsn. woda, stojąca po deszczu na drodze? Bajoro, kałuża
5. Jsn. czysta woda zbierana w czasie deszczu? Deszczówka
6. Jsn. droga pokryta lodem? Ślizgawka
7. Jsn. biały zamarznęty osad na murze? Szadź
8. Jsn. biały zamarznęty osad na krzewach? Szron
9. Jsn. miejsce pod drzewem bez słońca? Cień
10. Jsn. cień idący za człowiekiem? Cień
11. Jsn. rok, który przeszedł? Miniony
12. Jsn. rok, który teraz mamy? Latosi
13. Jsn. białe nitki, snujące się w pogodne dni jesienne w powietrzu? Babie lato

Cechy osobowe, przezwiska

1. Jsn. człowiek o czarnych włosach? Brunet
2. Jsn. człowiek o jasnych włosach? Blondyn
3. Jsn. człowiek o rudych włosach? Rudy
4. Jsn. człowiek, który ma siwe włosy? Siwy
5. Jsn. człowiek, któremu włosy same się kręcą? Berkaty
6. Jsn. człowiek bez włosów? Łysy
7. Jsn. człowiek, który nie słyszy? Głuchy
8. Jsn. człowiek, który nie może mówić? Niemy
9. Jsn. człowiek, który mówiąc zacina się? Jąkaty
10. Jsn. człowiek, który nic nie widzi? Ślepy
11. Jsn. człowiek, który każdym okiem patrzy w inną stronę? Zezowaty
12. Jsn. człowiek, który jest bardzo gruby? Gruby
13. Jsn. człowiek, który jest bardzo chudy? Szczypa
14. Jsn. człowiek, który wszystko robi lewą ręką? Majkut

15. Jsn. człowiek, który nie lubi pracować? Leń, próżniak
16. Jsn. człowiek, pracujący bardzo starannie? Złota rączka
17. Jsn. człowiek, który wszystko robi byle jak? Partacz
18. Jsn. człowiek, który kłamie? Fałszywy, kłamczuch
19. Jsn. człowiek, który lubi dużo mówić? Gaduła
20. Jsn. człowiek, który lubi się chwalić? Chwalipięta
21. Jsn. człowiek, plotkuje? Plotkarz
22. Jsn. człowiek, który zazdrości innym? Nienawistny
23. Jsn. dziewczyna, która dobrze tańczy? Tancerka
24. Jsn. chłopak, który dobrze tańczy? Tancerz
25. Jsn. dziewczyna, która pasie bydło? Pastuszka (gęsi-gęsiarka)
26. Jsn. chłopak, który pasie bydło? Pastuch

1 według opracowania internetowego *Gwary polskie. Przewodnik multimedialny pod redakcją Haliny Karaś*, www.gwarypolskie.uw.edu.pl).

2 K. Nitsch, *Mowa ludu polskiego*, Kraków 1911, s. 107.

3 Horodyska-Gadkowska H., Strzyżewska-Zaremba A., *Atlas gwar mazowieckich, t. I*, Wrocław 1971; Kowalska A., Strzyżewska-Zaremba A., t. II-X, Wrocław 1973-1991.

4 Kowalska A., *Podziały językowe Mazowsza na tle podziałów pozajęzykowych*, PAN – Instytut Języka Polskiego, Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych, *Prace Komisji Językoznawczej MOBN nr 54*, Warszawa 1991; mapa 32 ze s. 128.

5 S. Żeromski, *Snobizm i postęp*, Warszawa 1929, cytaty ze stron 137-140.

6 A. Asnyk, *Do młodych*, [w:] *Księga wierszy polskich XIX wieku, t. II*, Warszawa 1956, s. 478.